

IRENA MALINOWSKA-KWIATKOWSKA (Kraków)

## Jurysprudencja bawarska w XVI i XVII wieku

I. W dziele Henryka Krystiana Senckenberga, prawnika z połowy XVII-go stulecia znajdujemy wzmianki o „pisarzach prawa bawarskiego” (*iuris bavarici... scriptores*). Dotyczą one prawników działających w XVI i XVII wieku bądź na dworze księcia Bawarii, bądź w bawarskim wymiarze sprawiedliwości, a zarazem autorów dzieł prawniczych<sup>1</sup>. Senckenberg uznał za stosowne wyodrębnić ich spośród innych prawników niemieckich, ponieważ tematyka dzieł i miejsce działalności wskazują na szczególny ich związek z Bawarią.

Konieczność wyodrębnienia ich w osobną grupę „praktyków południowych Niemiec” uznał też R. Stintzing w swej *Historii niemieckiej nauki prawa*<sup>2</sup>. Można więc przyjąć, że dla niemieckich znawców rodzimej jurysprudencji Bawaria XVII i XVIII w. stanowiła ważny ośrodek kultury prawniczej.

Było to wynikiem zarówno mądrej polityki książąt z dynastii Wittelsbachów, jak i stosunkowo wczesnego rozwoju ustawodawstwa w Bawarii, poczynając od „dekretu” księcia Tassilo z 772 r. poprzez przywileje i „ordynacje” późniejszego średniowiecza (np. *Ordinatio provincialis* z 1346 r.). Już z początkiem XVI w. miała Bawaria swój Landrecht i jego reformację<sup>3</sup>, rozwijane i uzupełniane

---

<sup>1</sup> *Elementa juris civilis ex jure imprimis bavarico electorali depromptu et ad Juris Studiosorum accommodata...* ab Illustr. Henr. Christiano de Senckenberg anno 1742 Gissae edita (ponowne wydanie w Monachium, 1769), stron XIX, 200. Wzmianki o bawarskich prawnikach zawarł autor w krótkiej rozprawie wstępnej na pierwszych kartach dzieła (*Adjecta loco praefationis dissertatio juridica De legibus gentis bavaricae*, ss. XVII-XVIII).

<sup>2</sup> R. von Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, München - Leipzig, tom 1 1880, tom 2 1884. Natomiast O. Stobbe, *Geschichte der deutschen Rechtsquellen*, Aalen 1965, w ogóle ich nie wymienia, choć poświęca osobny rozdział Bawarii („*Die Literatur des deutschen und fremden Rechtes bis zum Schluss des sechzehnten Jahrhunderts*” - tom 2, s. 143 i n.) Wspomina tylko o działającym w Bawarii i hrabstwie Solm heskim prawniku, Fichardzie (2, s. 379 i n.), a także o Fuchsbergerze i Goblerze, również pochodzących spoza Bawarii (2, s. 166).

<sup>3</sup> *Das Buch des gemeinen Landpott...* 1516, *Reformation der Bayrischen Landtrecht*, 1518 - Senckenberg, s. VII - XII.

następnie przez ordynację i zarządzenia władców<sup>4</sup>. W roku 1616 wydano obszerny zbiór prawa - *Landecht, Policey - Gericht - Malefitz - Ordnung* będący punktem wyjścia dla późniejszych prac kodyfikacyjnych.

Książęta Bawarii<sup>5</sup> dbali o rozwój nauki prawa. Od 1472 r. działał w Ingolstadt uniwersytet. Uczelnie tego typu zaczęły powstawać w Niemczech później niż we Włoszech, Anglii czy Francji. Pierwsza fala ich organizowania przypada na wiek XIV (Wiedeń 1365, Heidelberg 1385, Kolonia 1388, Erfurt 1392). Zakładali je panowie terytorialni lub miasta, na podstawie przywileju papieskiego bądź także cesarskiego. Druga fala rozwoju, od połowy wieku XV, była wywołana interesem władców terytorialnych (tworzeniem własnego systemu kształcenia) oraz silnym dążeniem do wiedzy właściwej humanizmowi<sup>6</sup>.

Starania o założenie *Studium generale* w Ingolstadt podjął książę Bawarii Ludwik Bogaty<sup>7</sup> u papieża już w 1458 r. Stolicą Piotrową rządził wtedy sławny humanista, uczony, poeta i polityk - Eneaszy Sylwiusz Piccolomini (Pius II, 1458 - 1464), który popierał szczególnie rozwój humanizmu na północ od Italii. Wkrótce po udzieleniu przywileju fundacyjnego uniwersytetowi w Bawarii (1459) uczynił to również dla Szwajcarii (Bazylea, 1460).

W swej bulli założycielskiej mówił papież, że wiedza czyni człowieka nie tylko szczęśliwym i podobnym Bogu, ale również podnosi wzwyż osoby niżej urodzone („*evehit ad sublimes*”). Nowy bawarski uniwersytet miał otrzymać te same uprawnienia co „*studium generale*” we Wiedniu (zał. w 1536 r.), a jego tradycje wywodziły się - zdaniem papieża - po przez Paryż z Aten i Rzymu<sup>8</sup>. Bawaria wkraczała więc w krąg europejskiego humanizmu.

<sup>4</sup> Np. *Gerichtzordnung im Fürstenthum Ober- und Niederbayrn*, 1520; *Ordinatio provincialis księcia Alberta z 1553 r.*, *Bayrische Ordnung... Erclerung* 1557, *Senckenberg*, s. XIII - XV. Por. H. G. Gengler, *Quellengeschichte und System des im Königreiche Bayern mit Ausschluss der Pfalz geltenden Rechts*, I, Erlangen 1846; I. Hübner (wydawca), *Sammlung der wichtigsten Kurbaierischen... Generalverordnungen*, I, Ingolstadt 1783. Por. też wydawnictwo *Quellen zur neueren Privatrechtsgeschichte Deutschlands*, wyd. W. Kunkel, H. Thiem, oprac. Fr. Beyerle, I, Weimar 1936. Por. O. Stobbe, t. 2, s. 359-360, 366.

<sup>5</sup> Książęta Bawarii nie mieli w tym czasie godności elektora. Bawaria straciła miejsce w kolegium elektorów na korzyść Czech w 1289 roku, odzyskała je dopiero w 1623 r. - G. Koebler, *Historisches Lexicon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 1988, s. 37-38.

<sup>6</sup> R. A. Müller, *Die Anfänge der Universität in Ingolstadt*, opubl. w pracy zbiorowej „*Ludwig- Maximilians- Universität, Ingolstadt - Landshut- München. 1472-1972*”, wyd. przez L. Boehm i J. Spörl'a, Berlin 1972, s. 85, 93.

Por. Fr. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, tom 1, Lipsk 1919, s. 443.

<sup>7</sup> Dynastia Wittelsbachów ma zasługę założenia pierwszego uniwersytetu w Niemczech, w Heidelbergu (1385). Bawarska linia Wittelsbachów uczyniła to dla swego kraju w 1472 r. - por.

Du Moulin Eckert, *Geschichte der deutschen Universitäten*, Hildesheim - New York 1976, s. 129. Także francuski historyk Verdière uważał, że „la fondation de l'université d'Ingolstadt est due à l'esprit de la Renaissance, mais surtout à l'esprit apostolique des papes et des ducs” — Ch. H. Verdière, S.J., *Histoire de l'université d'Ingolstadt*, tom 1, Paryż 1887, s. 1 i in.

<sup>8</sup> Müller, s. 86. Por. także K. von Prantl, *Geschichte der Ludwig- Maximilians- Universität in Ingolstadt*, Landshut, München, tom 1, Aalen 1968, s. 6-7. Por. Paulsen, 1, s. 387.

Z przywilejem papieskim szło w parze zabezpieczenie materialne powstającej uczelni. Złożyły się na to darowizny oraz fundacje Kościoła i osób świeckich (m.in. fundacje utworzone przez księcia Ingolstadt, Ludwika Brodatego, brata królowej francuskiej Izabelli; w roku 1465 zezwolił papież na włączenie ich do majątku przyszłej uczelni). Uniwersytet w Ingolstadt od początku swego istnienia gromadził spore zasoby ksiąg, także prawniczych, z różnych krajów<sup>9</sup>.

Ingolstadt było z końcem XV w. (obok Landshut i Monachium) jednym z ośrodków administracji księstwa. Mimo korzystnego położenia nad Dunajem i w centrum kraju nie było to miasto kupców, lecz raczej rzemieślników i włościan; liczyło 3000 mieszkańców. Założenie uniwersytetu w Ingolstadt miało podnieść jego rangę. Ponadto, ufundowanie uniwersytetu wypełnić miało dotychczasową lukę w kulturze Bawarii, a nawet pobliskiej Szwabii i Frankonii. Zasługą rodu Wittelsbachów było dostrzeganie i rozumienie tych spraw.

Cechą uniwersytetu w tej epoce w Niemczech było podporządkowanie go władcy terytorialnemu (obowiązek przysięgi wierności monarsze ze strony profesorów i studentów, prawo księcia do zatwierdzania składu ciała nauczającego, a nawet systemu nauczania oraz statutów uniwersytetu). W cień ustępowała dawna *libertas scholastica*<sup>10</sup>. Za datę powstania uniwersytetu w Ingolstadt uważa się nie moment wydania bulli papieskiej (1459), lecz ogłoszenie dokumentu fundacyjnego przez księcia (1472).

Uniwersytet w Ingolstadt był związany silnie z religią katolicką, czemu dawał niejednokrotnie wyraz w okresie Reformacji i walki z nią. To ingolstadzki profesor teologii, Jan Eck, przeprowadził zwycięską słynną dysputę z Lutrem w Lipsku w 1519 r.<sup>11</sup>

Od początku działania uniwersytetu w Bawarii istniał w nim wydział prawa. Pierwszym rektorem mianowanym przez księcia był profesor prawa kanonicznego, Wilhem Kyrmann von Werden; pierwszym rektorem wybranym przez fakultety - Krzysztof Mendel von Steinfels, profesor prawa cesarskiego (rzymskiego). Na samym początku, w lipcu 1472 r., immatrykulowano już 489 studentów i dysponowano dużą na owe czasy sumą 2500 guldenów rocznie<sup>12</sup>. Zadaniem uniwersytetu było kształcenie prawników dla potrzeb państwa, zwłaszcza zaś przygotowywanie fachowych urzędników i członków rady nadwornej księcia. Wydział prawa miał więc odegrać dużą rolę w konsolidacji terytorialnej księstwa.

Wykładano prawo cesarskie (rzymskie) i kanoniczne; pod względem metody był uniwersytet w Ingolstadt konserwatywny, posługiwano się bowiem ciągle jeszcze średniowieczną metodą włoską (*mos italicus*). Zapraszano często wykładowców z Italii lub przynajmniej z włoskim dyplomem. W 1537 r. powołano np. do wykładów prawa cesarskiego Vigliusa Zwichem'a, rodem z Holandii, przedtem profesora w Bourges i Padwie, przyjaciela Erazma

<sup>9</sup> H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 668.

<sup>10</sup> Müller, s. 94. Por. Th. Ellwein, *Die deutsche Universität vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Königstein 1985, s. 42 i n.

<sup>11</sup> Verdier, I, s. 92 i n. Por. Paulsen, I, s. 495.

<sup>12</sup> Müller, s. 96, Du Moulin, s. 130.

i Zasiusa<sup>13</sup>. Innym wybitnym „importowanym” profesorem był również Holender wykształcony w Italii, kanonista, Mikołaj Everhard starszy, który „doprowadził ingolstadtzką jureksprudencję do rozkwitu”<sup>14</sup>. Jego związek z Ingolstadt przypieczętowało małżeństwo z córką burmistrza, Katarzyną Schober. Książę doceniał jego talent i zaprezentował go w 1535 r. jako bawarskiego kandydata do Sądu Kameralnego Rzeszy. Funkcje w tym sądzie pełnił Everhardt przez siedem lat, po czym wrócił do swej katedry prawa kanonicznego. Jego synowie byli też prawnikami i profesorami w Ingolstadt (Mikołaj młodszy, Kacper i Jerzy Everhardowie)<sup>15</sup>.

Oprócz Ingolstadt powstawały też uczelnie w innych miastach księstwa. Staraniem biskupa augsburskiego powołano do życia w 1554 r. uniwersytet w Dillingen, a w 1559 r. otworzył książę Albert V prawnicze kolegium w Monachium, będące załącznikiem późniejszego uniwersytetu w tym mieście<sup>16</sup>.

Bawarscy prawnicy zdobywali wykształcenie na rodzimych uniwersytetach, w innych uczelniach niemieckich czy zagranicznych. Jeśli środki finansowe pozwalały na to, wędrowała młodzież do innych krajów, znajdując wszędzie podobne zwyczaje i podobną atmosferę, nawet podobny sposób wyrażania się<sup>17</sup>, życie w bursach akademickich, dyscyplinę i sąd rektora, ale i radości życia studenckiego.

Z pośród licznej rzeszy wykształconych i posiadających dyplom uniwersytecki prawników rekrutowali się urzędnicy, adwokaci, prywatni doradcy. Czasem rozbłyskiwał talent, wynoszący młodego człowieka do wysokich godności państwowych lub uniwersyteckich. Niektórzy utrwalali swój dorobek intelektualny w dziełach, drukowanych w Bawarii lub poza jej granicami.

**II. W dziejach bawarskiej jureksprudencji pierwsze miejsce należy się tym, którzy zajmowali się prawem rodzimym. Byli to w pierwszym rzędzie: Andrzej Perneder, Antoni Wilhelm Ertel i Kacper Schmid. Andrzej Perneder urodził się z samym początkiem XVI w. ponieważ wiadomo, że w 1518 r. był immatrykulowany jako student w Ingolstadt. Objął następnie urząd sędziego (Unterrichter) w sądzie nadwornym w Monachium. Był też radcą dworu i sekretarzem księcia Bawarii. Za datę jego śmierci przyjmuje się rok 1540. O jego przymiotach**

---

<sup>13</sup> On to był podobno twórcą przysłowia „Juristen böse Christen” - Müller, s. 132. Por. Prantl, I, s. 195.

<sup>14</sup> Müller, l.c., Prantl, s. 313.

<sup>15</sup> Müller, s. 132. Wykaz profesorów prawa w latach 1472-1826 znaleźć można u Prantla, I, ss. 72, 187 i n., 194-5, 312 i n., 416 i n., 482 i n.

<sup>16</sup> Du Moulin, ss. 205, 207. Do Monachium został przeniesiony w 1826 roku uniwersytet z Ingolstadt. W międzyczasie siedzibą uniwersytetu było miasto Landshut (1800-1826). Dlatego historycy uważają uniwersytet w Ingolstadt za początek uniwersytetu monachijskiego i datują historię tego ostatniego od 1472 r. - por. *Ludwig-Maximilians-Universität*, praca zbiorowa (cyt. wyżej), karty tytułowe oraz s. 197 i n.

<sup>17</sup> O subkulturze studenckiej, z nią związanych słowach i wyrażeniach — vide Th. Ellwein, s. 94.



intelektualnych tak wypowiedział się wydawca jego *Instytucji*: *hochgelehrter, wohlberdeter, langgeübter herr... Perneder*<sup>18</sup>. W swych dziełach starał się przedstawić prawo obowiązujące w Niemczech, z uzględnieniem prawa bawarskiego. Przykładem metody Pernedera mogą być właśnie cytowane Instytucje stanowiące „wyciąg z praw cesarskich i praw świętej Rzeszy współcześnie stosowanych... w porządku czterech ksiąg cesarskich Instytucji z wprowadzeniem łacińskich cytatów, a także szczególnych zwyczajów i statutów różnych krajów i władz...”<sup>19</sup>. Jest to więc typowe dzieło literatury konkordacyjnej, w którym autor zestawia instytucje prawa rzymskiego z prawem Rzeszy i poszczególnych terytoriów, w tym — Bawarii. Był to zarazem jeden z pierwszych niemieckich przekładów tej części kodyfikacji Justyniana<sup>20</sup>. Jego zasługą było też przetłumaczenie na rodzimy język europejskiego prawa lennego<sup>21</sup>. Osobny traktat, również w języku niemieckim, poświęcił prawu procesowemu<sup>22</sup>. Przedmowę do niego napisał inny bawarski uczony, profesor prawa w Ingolstadt, Hunger. Perneder opublikował jeszcze rozprawę o prawie karnym, uwzględniając praktykę sądową Rzeszy<sup>23</sup>.

Ponadto był Perneder znawcą powszechnego prawa rzymskiego, czego dowodem są nie tylko wyżej cytowane *Instytucje*, ale i wyciąg z włoskiej „*Summa Rolandina*” dotyczący kontraktów i testamentów<sup>24</sup>. Zainteresowania humanistyczne skłaniały go do gromadzenia rzadkich druków, które po jego śmierci żona Anna przekazała w 1574 r. księciu bawarskiemu Albertowi. Rękopisami po Pernederze zaopiekował się jego zięć, Oktawian Schrenck, przekazując je do druku<sup>25</sup>.

Z Pernederem wiąże się postać innego prawnika, Wolfganga Hungera. Urodzony w 1511 r. w Wasserburg (Bawaria) studiował w Ingolstadt i we Fryburgu, gdzie zetknął się z Zasiusem. Ten sławny prawnik zaopiekował się młodym Hungerem, którego uważał za *adolescens supra aetatem doctus, pietate et devotione in preceptores insignis*<sup>26</sup>. Ułatwił mu kontakty z wpływową młodzieżą, w towarzystwie której wyjechał Hunger do Francji. W 1539 r. został tam doktorem praw, po czym wrócił do Niemiec. W 1540 r. był już profesorem, a w rok później rektorem uniwersytetu w Ingolstadt. Był delegatem Bawarii do

<sup>18</sup> Vide karta tytułowa dzieła pt. *Institutiones. Auszug un anzaigung etlicher geschriben Kayserlic (hen) unnd des heylligen Reichs Rechten...* Ingolstadt 1544, także 1565.

<sup>19</sup> Cyt. wyżej. *Institutiones*, pag. CXXXII.

<sup>20</sup> Stwierdza to Chr. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten - Lexicon*, II Lipsk 1750, s. 1397.

<sup>21</sup> *Der Lehenrecht, kurze vnd aygentliche Verteütschung*, Ingolstadt 1544, pag. I - XXXXI.

<sup>22</sup> *Gerichtlicher Process*, in wöllichem die gemainen weltlichen und geistlichen recht auff alle unnd yede Articul nicht allain schlecht sllegiert, sunder auch... mit besunder rainen verstedbtlichen unnd angenehmen Teutsch transferiert unnd verdolmetschet seind... Ingolstadt 1564 (wcześniejsze wydanie w 1544 r.).

<sup>23</sup> *Von Straff vnnd Peen aller vnnd yeder Malefitzhandlungen...* Ingolstadt 1544, pag. XXIV. Por. jego *Halsgerichtsordnung* das ist Auszug und anzaigung etlicher Malefitzhandlungen, von Peen und Straff derselbigen, 1614.

<sup>24</sup> *Summa Rolandina*. Dass ist ein kurzer bericht von allerhand Contracten vnnd Testamenten, Ingolstadt 1544, pag. XXXII. Jest to wyciąg ze słynnego dzieła mistrza włoskich notariuszy, Rolandina dei Passegeri, „*Summa artis notariae*”.

<sup>25</sup> *Stintzing*, 2, s. 573.

<sup>26</sup> *List Zasiusa do Amerbacha* cyt. u *Stintzinga*, 2, s. 502.

a w rok później rektorem uniwersytetu w Ingolstadt. Był delegatem Bawarii do Sądu Kameralnego Rzeszy (1548), później kanclerzem we Freising, wreszcie posłem do Reichstagu w Augsburgu (1555). Cesarz nadał mu godność szlachcica. Zmarł w czasie sejmu augsburskiego w 1555 r. W swych dziełach zajmował się historią i lingwistyką, ale sławę zdobył jako wydawca dzieł Pernedera. Do roku 1567 dokonał Hunger co najmniej dziesięciu wydań *Procesu sądowego Pernedera*<sup>27</sup>.

Prawem bawarskim zajmował się również Antoni Wilhelm Ertel. Był licencjatem prawa, pełnił różne funkcje publiczne w Szwabii i Bawarii (syndyk).

Zasłynął w drugiej połowie XVI-go wieku dzięki swym dziełom pisany w większości w języku niemieckim<sup>28</sup>. Jego *Relationes curiosae bavaricae*, jak również *Chur-bayerischer Atlas in etlichen Theilen*<sup>29</sup> były poświęcone wyraźnie temu księstwu.

Do wybitnych prawników bawarskich należał też Kacper Manz (Manzius) (1606-1677), autor dzieła *Juris romani et bavarici quaestiones*<sup>30</sup> oraz komentarza do Caroliny<sup>31</sup>. Pozostawił ponadto wiele prac, świadczących o jego erudycji, zdolności i dużej pracowitości. Sam mówił, że do czterdziestego roku życia „biblioteka była (dla niego) tym, czym dla innych małżonka”.

Studiował w Dillingen i w Ingolstadt. Był radcą biskupstwa w Augsburgu i profesorem prawa na obu swych macierzystych uniwersytetach. Dzieła jego miały wartość nie tylko naukową (metoda dogmatyczno - systematyczna), ale i praktyczną (kompendia). Zasużył się w pracach nad reformą sądownictwa bawarskiego. Działal na dworze księcia Neuburgu, lecz ogromną część życia spędził w Ingolstadt, gdzie od 1636 r. przez 40 lat wykładał prawo. Uczestniczył też w dyskusji nad reformą studiów prawniczych na swoim uniwersytecie<sup>32</sup>. Krytykował wynaturzenia filozofii późno - scholastycznej, uprawianej przez Jezuitów, i popadł z nimi w konflikt. Szlachetność poglądów Manza i jego zaangażowanie patriotyczne i społeczne ujawniły się, gdy po skończeniu wojny trzydziestoletniej walczył piórem o utrzymanie odzyskanej z początkiem XVII w. godności elektorskiej księcia Bawarii i zażądał umorzenia długów zubożałej ludności chłopskiej<sup>33</sup>.

Następcą Manza na uniwersytecie w Ingolstadt był Krzysztof Chlingensperg (1651 - 1720), który wslawił się jako doradca różnych książąt (m.in. w sporze o prawo spadkowe księcia Palatynatu Jana Wilhelma przeciw Ludwikowi XIV)

<sup>27</sup> Stintzing, 2, ss. 502-503, 574. Jöcher, II, s. 1774.

<sup>28</sup> Neueröffneter Schauplatz... der Territorial- Superiorität; Schaubühne vom Fürstenrecht; Praxis aurea de iurisdictione inferiore civili et bassa, vulgo von Nieder- Gerichtsbarkeit... i inne, które wymienia Jöcher (II, s. 390), niestety bez daty i miejsca wydania, Praxis aurea znajduje się w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium, wyd. w Norymberdze 1693 (sygn. 4 J pract 52 m, 53). Senckenberg (cit) podaje jeszcze inne dzieła, np. *De Hofmarchiali jure*, Ingolstadt 1731.

<sup>29</sup> Wymienia je Jöcher, II, s. 390, nie podając dat wydania.

<sup>30</sup> Ingolstadt 1668 — Senckenberg, s. XVIII.

<sup>31</sup> Comment. in Carolin. sanctiones criminales, Ingolstadt 1650 - vide Stintzing, 2, s. 639.

<sup>32</sup> Stintzing, 2, s. 639, 659.

<sup>33</sup> Müller, s. 170 in. Por. Prantl, 1, s. 425-6.

a przez cesarza i papieża uważany był za jednego z „najznakomitszych prawników w Rzeszy”<sup>34</sup>.

Uczeń i kuzyn Manza, Kacper Schmidt (1622-1693), doszedł do wysokich stanowisk przy księciu Bawarii (tajny radca, a następnie kanclerz)<sup>35</sup>. Opublikował fragmenty dzieł Manza, dotąd nieznane. Sam poświęcił się prawu bawarskiemu w znacznie większej mierze niż Manz. Opracował obszerny komentarz do bawarskiego Landrechtu<sup>36</sup> Spod jego pióra wyszedł też obszerny komentarz do Jus Municipale Bavaricum (do jego tytułów I - XX)<sup>37</sup>. Schmidt był wreszcie autorem komentarza do bawarskiego prawa procesowego. Była to konkordancja prawa rodzimego, które autor nazywa „*statuta provincialia ducatus Bavariae*” (vide *Praefatio ad lectorem* zawarta w tym dziele), z prawem kościelnym oraz kodyfikacją Justyniana<sup>38</sup>.

Wśród starodruków Bawarskiej Biblioteki Państwowej w Monachium znajdują się jeszcze inne dzieła Schmida poświęcone prawu bawarskiemu: *Commentarii in ius provinciale bavaricum* (Monachium 1695)<sup>39</sup> oraz *Semicenturia I et II quaestionum forensium s. controversiarum decis, firmatarum* (Monachium 1695)<sup>40</sup>. Cechą tego bawarskiego męża stanu musiała być więc nieprzeciętna pracowitość.

W tymże zbiorze starodruków znaleźć można prace jeszcze innych autorów: Jerzego Widmanna rozprawę o prawie rektratu według ius commune i prawa bawarskiego, wydaną w Ingolstadt w 1668 r.<sup>41</sup>, i Ferdynanda Weizeneggera traktat o monetach<sup>42</sup>. O Widmannie wiadomo, że pochodził z Ingolstadt, był doktorem praw, w roku 1570 pierwszym senatorem Sądu Kameralnego w Spirze, delegowanym przez Bawarię. Zmarł w 1578 r. Weizenegger (Waizenegger ?) był od 1613 r. profesorem prawa w Ingolstadt i był *ein Liebling der Universität und der Stadt*. Zmarł w 1634 r.<sup>43</sup>

*Resolutiones juris civilis et bavarici* w czterech częściach opublikował 1651 r. jeszcze inny prawnik — Jan Franciszek Balthasar. Był on też autorem zbioru

<sup>34</sup> Müller, s. 171-172. Por. Du Moulin, s. 135, Prantl, 1, s. 490-491.

<sup>35</sup> Inne jego godności są wymienione na karcie tytułowej *Komentarza do procesu*, por. niżej. Jak można sądzić z wydań jego dzieł, prawnik ten żył w pierwszej połowie XVII wieku. Dokładne daty podaje Müller, s. 171. Brak wiadomości o nim u Jöchera, jak i u Stintzinga.

orzeczeń *Decisiones palatinac*<sup>44</sup>. Senckenberg wymienia nadto jako prawników bawarskich Hieronima Arnolda i Michała Munchmayera<sup>45</sup>.

Wszyscy wymienieni dotąd zajmowali się prócz prawa rodzimego także, a może nawet przede wszystkim, prawem rzymskim. W Bawarii działał nadto szereg prawników, którzy poświęcali się wyłącznie temu prawu. Takim był Jakub Spiegel urodzony w 1482 (lub 1483) w Schlettstadt, sławny już w pierwszej połowie XVI w.<sup>46</sup> Był siostrzeńcem i uczniem humanisty Jakuba Wimfelinga. Dialektykę i filozofię studiował w Heidelbergu (1499), następnie w Tybindze i Fryburgu rozpoczął studia prawnicze (we Fryburgu słuchał wykładów Ulryka Zasiusa). Doktorat prawa otrzymał we Wiedniu (1507) i tam przez krótki czas wykładał. W 1512 r. był poufnym pisarzem (Geheimschreiber) cesarza Maksymiliana, a po śmierci tego władcy (1519) wycofał się z życia publicznego. Niedługo potem wstąpił w służbę cesarza Karola V, którą 1536 r. porzucił ze względów zdrowotnych<sup>47</sup>. Odtąd zajmował się już tylko działalnością literacką i naukową. Był zarówno prawnikiem jak humanistą<sup>48</sup>. Głównym jego dziełem jest *Iuris civilis lexicon* - kompendium europejskiej jurysprudencji ułożone według haseł w porządku alfabetycznym<sup>49</sup>. Miało ono kilka wydań. Zaslugą Spiegla było też wydawanie prac innych autorów, lub ich fragmentów, np. dzieł Oldendorpa, Palermitana, Melanchtona etc.<sup>50</sup>

Innym wybitnym romanistą był Ludwik Gremp (1509-1583), pochodzący ze Stuttgartu. Z Bawarią związany był poprzez swoje studia w Ingolstadt. Studiował też w Tybindze. Wskutek walk wyznaniowych i politycznych opuścił uniwersytet wraz z innymi luteranскими profesorami (1541) i rozpoczął działalność w Strassburgu jako syndyk miejski. Był też doradcą okolicznych książąt. Uczestniczył w poselstwach i w Reichstagach. Zmarł w 1583 r. Będąc człowiekiem zamożnym ustanowił stypendia naukowe, nad którymi opiekę powierzył księciu Wirtembergii. Bibliotekę swą przekazał uniwersytetowi w Tybindze. Jego dziełem — pośmiertnie wydanym — była *Codicis Justinianeı methodica tractatio* (Frankfurt 1593), stanowiąca opracowanie dziewięciu pierwszych ksiąg Kodeksu. Wcześniej opublikował anonimowo *Analysis. Resolutio dialectica quatuor librorum Institutionum imperialium*, Argentor. 1567, 1569, tj. „sumę” instytucji w porządku tytułów<sup>51</sup>.

<sup>44</sup> O tym dziele wzmianka u Senckenberga, s. XVIII. Jego prac nie znalazłam w Bibliotece w Monachium. Natomiast w tej Bibliotece znajdują się dzieła kanonistyczne i teologiczne Franciszka Balthasara, ale chodzi tu chyba o innego Balthasara niż Jan Franciszek, mianowicie o magistra filozofii i licencjata teologii, żyjącego z końcem XV wieku — vide J ö c h e r, II, s. 748.

<sup>45</sup> Op. cit., s. XVIII.

<sup>46</sup> Dokładna data urodzin ani śmierci nie jest znana. Stintzing stwierdza, że Spiegel musiał żyć jeszcze w 1545 r., ponieważ z tej daty pochodzi trzecie wydanie jego „Leksykonu”, które sam przygotował - 2, s. 580.

<sup>47</sup> Karty wstępne jego *Leksykonu*, cytowanego niżej.

<sup>48</sup> Szczegóły u Stintzinga, skąd czerpie wiadomości o jego życiu - l.c.

<sup>49</sup> *Iuris civilis lexicon*, Argentorati 1538, bez paginacji. Bayer. Staatsbibliothek, sygn. Iur. is. 64.

<sup>50</sup> Stintzing, 2, s. 580 in., J ö c h e r, III, s. 736.

<sup>51</sup> Stintzing, 2, s. 601-604, por. J ö c h e r, II, s. 1170.

**III.** Spoza Bawarii, z pobliskiej Hesji, pochodzili dwaj znakomici prawnicy: Justyn Gobler (1504 - 1569) i Jan Fichard (1512 - 1581). Pierwszy urodził się w St. Goar nad Renem (stąd nazywany Goarinus). Był sędzią nadwornym w Münden i kanclerzem biskupa Münster. Przyjął obywatelstwo miasta Frankfurtu i współpracował z tamtejszą radą miejską.

Wśród wielu jego dzieł literackich i prawniczych na uwagę zasługuje zwłaszcza *Proces sądowy* w trzech częściach (Frankfurt 1536, 1538, 1542), później na nowo opracowany w dwóch częściach (1549). Uwzględnił on przepisy Caroliny. Dzieło miało wiele wydań (od 1555 r. do końca XVI w. co najmniej sześć wydań). Bardzo poczytne były także jego *Institutiones imperiales latino - germanicae*, stanowiące przekład Instytucji Justyniana na język niemiecki (Dillenburg 1551 i wyd. dalsze, opatrzone komentarzem Goblera)<sup>52</sup>. Opracował też wielką kompilację prawa rzymskiego i niemieckiego, obejmującą także prawo lenne, Landfrydy i zarządzenia policyjne - wszystko ułożone według systematyki rzymskiej pt. *Der Rechten Spiegel* (Frankfurt 1550)<sup>53</sup>. W tej pracy nie był oryginalny, czerpał wiele ze Zwierciadła Laickiego (Layenspiegel) Tenglera i z dzieł Pernedera<sup>54</sup>.

Drugim wybitnym prawnikiem pochodzącym z Hesji a działającym w Bawarii był Jan Fichard. Urodzony we Frankfurcie nad Menem, studiował prawo we Fryburgu w Bryzgowii, w Spirze, a także w Padwie i Bolonii. Opracował życiorysy sławnych prawników — od Irneriusa do Zasiusa<sup>55</sup>, oraz obszerne kompendium opinii różnych prawników europejskich, głównie włoskich (np. Juliusza Clarusa), opatrując je swymi własnymi uwagami<sup>56</sup>. Ponadto wydał w dwóch tomach *Consilia*<sup>57</sup>, trzypięciotomowe dzieło o prawie karnym *Malleus maleficarum* i przekład na język niemiecki traktatu J. Bodinusa o czarach: *Joh. Bodini tractatus de magorum daemonomania*<sup>58</sup>.

Fichard brał poza tym udział w pracach ustawodawczych. W latach sześćdziesiątych opracowywał np. „reformację” Landrechtu dla Solms. Radni

<sup>52</sup> Jedno z wydań frankfurckich, bez daty, nosi następujący tytuł: *Kayserlicher und des H. Reichs Rechten, die vier Bücher der Institut und Underweisung Kayzers Justiniani. Mit Einführung...* - Bayerische Staatsbibl. sygn. Res 2o J pract 57. Księga bez paginacji.

<sup>53</sup> W wydaniu frankfurckim z 1564 r. znajduje się dedykacja „potężnemu, niezwyciężonemu” Karolowi V. Wydanie to (stron 275, paginacja jednostronna) znajdujące się w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium, posiada bardzo piękne ilustracje - sygn. Res. 2o J pract. 57.

<sup>54</sup> *Stintzing*, 2, s. 582-585, gdzie również wykaz innych jego dzieł. Informacje biograficzne także u *Jöchera*, I, s. 1030, który podaje odmienne i nieprawdopodobne daty życia Goblera; 1539-1567 (!!!). Według *Stintzinga* data ur. 1504, data śmierci 1569, l.c. *Stintzing* podaje, że w 1529 r. wstąpił Gobler na służbę u księcia Brunswiku, Eryka, jako radca - s. 583.

<sup>55</sup> Wydane dopiero w 1721 r. w Lipsku - *Jöchera*, I, s. 59.

<sup>56</sup> *Receptarum sententiarum...* tomus. Opus absolutum et perfectum... cui plurimae observationes eiusdem D. Joanni Fichardi... accesserunt... Francofurti ad Moenum anno 1571 (ed. secunda). Egzemplarz tego dzieła in folio w Bayer. Staatsbibl. w Monachium, sygn. 2o Decis. 325 n. We wcześniejszym wydaniu zbioru o niemal identycznym tytule, Francof. 1568, autor podpisał się pod przedmową: „Io. Fichardus Francofurtensis” — 2 Decis. 325 m.

<sup>57</sup> Sygn. jak wyżej, 2 Decis. 325 m.

<sup>58</sup> *Jöchera*, I, s. 597.

miasta Frankfurtu powierzyli mu w 1571 r. przygotowanie reformacji prawa tego miasta, którą ukończył w 1578 r.<sup>59</sup>

Syn Jana Ficharda, Rajmund Pius, był również prawnikiem (praktykiem). Urodzony w 1540 r. doktoryzował się w Ferrarze w 1563 r. i wydał zbiór opinii prawniczych przygotowany przez ojca, *Tractatus cautelarum* (Frankfurt 1575)<sup>60</sup>.

Swój udział w tworzeniu kultury prawniczej Bawarii, jak w ogóle południowych Niemiec, mieli również uczeni i praktycy innego kraju sąsiadującego z Bawarią — Austrii. Byli to Ortholf Fuchsberger (pierwsza połowa XVI w.), Benedykt Finsterwalder, Krystian Andrzej Blumbacher (połowa XVII w.). Fuchsberger pochodził z Ditmoning k. Salzburga. Był sędzią i sekretarzem klasztoru i opata Monsee. Opracował m.in. tłumaczenie Instytucji Justyniana na język niemiecki<sup>61</sup>. Finsterwalder był autorem wielokrotnie wydawanego dzieła *Practicarum observationum ad consuetudines ducatus Austriae superioris* (Salzburg 1687 i nast.) oraz traktatu *De juris incorporalibus*<sup>62</sup>. Blumacher był radcą i profesorem prawa w Salzburgu. Oprócz kilku traktatów cywilistycznych (o emfiteuzie, o serwitutach) napisał komentarz do Caroliny<sup>63</sup>.

IV. Miała wreszcie Bawaria prawników wykształconych i działających na różnych stanowiskach państwowych, którzy nie pozostawili po sobie znaczących dzieł, ale przyczyniali się niewątpliwie do podniesienia ogólnego poziomu administracji i polityki w księstwie. Przykładem może być Leonard Wurfbein, urodzony w 1581 r. w Norymberdze, który jako student przeszedł przez różne uniwersytety niemieckie, wreszcie studiował w Bazylei, gdzie został doktorem praw w 1603 r. Był członkiem rady miejskiej w Norymberdze, otrzymywał godności od cesarza, który nawet chciał go obdarzyć szlachectwem. Pozostawił dzieła tylko historyczne<sup>64</sup>. Takich jak Wurfbein było zapewne wielu.

v012n V. W tym krótkim przeglądzie jurysprudencki w Bawarii dostrzec można podobieństwo metody i zainteresowań uczonych prawników, występujące nie tylko w obrębie Niemiec, ale całej ówczesnej Europy. Głównym przedmiotem zainteresowania musiało być w epoce recepcji prawo rzymskie. Stosunkowo wcześniej pojawiły się w Bawarii jego przekłady na język niemiecki. Godne uwagi jest, że tematem dzieł jurystów stawało się już także prawo rodzime, samo lub w porównaniu z prawem rzymskim. Podobne tendencje występowały wówczas w nauce prawa innych krajów europejskich (Francja, Włochy, a także Polska).

Dorobek naukowy bawarskich prawników był wysoko ceniony i chwalony przez współczesnych. Ale oryginalność autorów wydaje się problematyczna na

<sup>59</sup> Solmser Landrecht - por. Stobbe, *Geschichte der deutschen Rechtsquellen*, 1965, 2, s. 379 i n. Por. Stintzing, 2, s. 597.

<sup>60</sup> Stintzing, 2, s. 599-601.

<sup>61</sup> *Justinianischer Instituten wahrhafte Dolmetschung*, Frankfurt 1535, Augsburg 1536, Ingolstadt 1541.

<sup>62</sup> Jöcher, II, Suppl. s. 1706.

<sup>63</sup> Comment. über die peinliche Hals- Gerichts- Ordnung - Jöcher, I, s. 1143.

<sup>64</sup> Jöcher, III, s. 2090. Senckenberg ani Stintzing o niem nie wspominają.



tle ogromnej ilości dzieł prawniczych krążących wtedy po Europie i dostępnych w Bawarii. Koncentracja tych uczonych na studiowaniu i interpretowaniu prawa nie mogła też być całkowita, skoro pracowali również dla miasta czy państwa. Niemniej ich dzieła stanowią na owe czasy duże osiągnięcie.

Zatrzymując się nad życiorysami prawników związanych z Bawarią widzimy, że były to zazwyczaj osoby ze stanu mieszczańskiego, którym nieraz ofiarowywano szlachectwo w uznaniu zasług. Służyli miastu, monarsze lub swemu stanowi. Nie stronili od życia politycznego. Większość z nich — licencjaci czy doktorzy prawa — odbywali swe studia na zagranicznych uniwersytetach, wędrując do Włoch, Francji czy Szwajcarii. Europa stanowiła jedność dla ówczesnych prawników. Wytwarzała się nie tylko jednolita metoda pracy uczonych, ale jednolity model wykształcenia i kariery prawniczej. Bawaria na progu czasów nowożytnych miała w tworzeniu tej jedności niemały udział.

## LA JURISPRUDENCE BAVAROISE DES XVI<sup>e</sup>-XVII<sup>e</sup> SIÈCLES

### R é s u m é

La Bavière était aux XVI<sup>e</sup>-XVII<sup>e</sup> siècles un centre important de culture juridique. La fondation de l'Université d'Ingolstadt, qui avait lieu déjà en 1472, comptait parmi les facteurs qui ont y particulièrement contribué. De nombreux juristes, savants et praticiens, actifs dans le pays, se sont trouvés assez vite dans le courant de la science européenne de droit, en publiant bien des travaux. Beaucoup d'eux faisaient fonctionner l'administration de la justice de la Bavière, et certains assistait le duc, en occupant des hautes postes à la cour.

Il est notable que les juristes bavares, s'intéressant, comme partout, au droit romain, se sont mis relativement vite à l'étude du droit local. C'était le cas, notamment, d'André Perneder (1500-1574), syndic et juge, d'Antoine-Guillaume Ertel (né en 1654) et de Caspar Schmid (1622-1693), conseiller secret et chancelier du Duché de Bavière. Le dernier était l'auteur d'un commentaire détaillé du *Landrecht* bavarois de 1616.

En Bavière, il ne manquait pas non plus des œuvres de la littérature de concordance, c'est-à-dire, des œuvres comparant le droit local avec le droit romain, dont *Juris romani et bavarici quaestiones* par Caspar Manz. C'était en Bavière que l'on a fait les premières traductions des *Institutiones* de Justinien en allemand (comme celle par A. Perneder). Parmi les éminents romanistes de l'époque, il faut faire mention de Jacques Spiegel (1482-1536) et Louis Gremp (1509-1583).

Les juristes bavares sont issus, le plus souvent, de la bourgeoisie. Certains ont accédé à la noblesse, grâce à leurs mérites au travail scientifique ou au service public (comme Léonard Wurfbein de Nuremberg). Ils avaient, de règle, les diplômes universitaires *utriusque juris*, faits soit à l'Université du pays à Ingolstadt, soit aux autres universités allemandes, italiennes, françaises ou suisses. Certains d'eux enseignaient à ces universités en qualité de professeurs.

À côté des juristes d'origine bavarise, étaient actifs en Bavière les juristes de Hesse (comme Justin Gobler et Jean Fichard) au bien d'Autriche (comme Ortholf Fuchsberger).

Les biographies des juristes bavares prouvent l'existence d'un l'Europe entière de ce temps ainsi qu'un cours de carrières similaire. Leurs œuvres prouvent l'application d'une méthode similaire, sinon identique. L'Europe de l'époque se caractérisait d'une culture juridique homogène. Ce qui caractérisait la Bavière, c'était une faculté d'en profiter et de contribuer à sa formation.



